КЛЮЧОВА ТЕМА[1]
пункт 1 і підпункт «d» пункту 3 статті 6
Відсутні свідки та інші обмеження права на допит свідків

(Останнє оновлення: 29.02.2024)

Вступ

Термін «свідок» має автономне значення в системі Конвенції. Якщо свідчення значною мірою можуть слугувати підставою для визнання особи винною у вчиненні злочину, то вони є свідченнями на користь обвинувачення, на які поширюються гарантії, передбачені пунктом 1 і підпунктом «d» пункту 3 статті 6. Отже, термін «свідок» охоплює такі поняття: співобвинувачені (*«Трофімов проти Росії» (Trofimov v. Russia)*, 2008 р., § 37); потерпілі (*«Владімір Романов проти Росії» (Vladimir Romanov v. Russia)*, 2008 р., § 97); свідки-експерти (*«Константінідес проти Греції» (Constantinides v. Greece)*, 2016 р., §§ 37-38; *«Данілов проти Росії» (Danilov v. Russia)*, 2020 р., § 109); свідчення, надані особою в контексті процедури пред'явлення особи для впізнання або очної ставки з підозрюваним (*«Ванфулі проти Росії» (Vanfuli v. Russia)*, 2011 р., § 110); у деяких випадках — документальні докази (*«Мірілашвілі проти Росії» (Mirilashvili v. Russia)*, 2008 р., §§ 158-159; *«Буткевич проти Росії» (Butkevich v. Russia)*, 2018 р., §§ 98-99).

Згідно з підпунктом «d» пункту 3 статті 6 Конвенції, обвинувачену особу не може бути засуджено, доки в її присутності на публічному слуханні не буде допитано всіх свідків обвинувачення з метою забезпечення змагальності процесу. Винятки з цього принципу можливі, проте не мають порушувати прав на захист, згідно з якими, як правило, обвинуваченому надається відповідна та належна можливість поставити під сумнів показання свідка обвинувачення та допитати його, як під час надання ним показань, так і на подальших стадіях провадження (*«Аль-Хаваджа і Тагері проти Сполученого Королівства» (Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom)* [ВП], 2011 р., § 118).

Підпункт «d» пункту 3 статті 6 містить презумпцію проти використання показань з чужих слів проти обвинуваченого у кримінальному провадженні. Недопущення таких показань також є обґрунтованим, якщо ці свідчення можуть вважатись такими, що допомагають захисту (*«Томас проти Сполученого Королівства» (Thomas v. the United Kingdom)* (ухв.), 2005 р.).

Для заявника не є необхідним демонструвати важливість особистої присутності та допиту свідка обвинувачення (*«Сулейман проти Туреччини» (Süleyman v. Turkey)*, 2020 р., § 92). У принципі, якщо обвинувачення вирішує, що конкретна особа є відповідним джерелом інформації, і посилається на її свідчення в судовому процесі, а суд використовує свідчення цього свідка для підтвердження обвинувального вироку, то презюмується необхідність особистої присутності та допиту цієї особи (*«Кескін проти Нідерландів» (Keskin v. the Netherlands)*, 2021 р., § 45).

Гарантії, наведені в підпункті «d» пункту 3 статті 6, являють собою конкретні аспекти права на справедливе слухання, викладені в пункті 1 цього положення, а першочерговим завданням

[1] Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов'язань на Суд.
Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи, Європейським судом з прав людини та Верховним Судом (Україна) і виконано бюро перекладів «Профпереклад».

Суду, згідно з пунктом 1 статті 6, є оцінювання загальної справедливості кримінального провадження. Під час проведення цього оцінювання Суд розглядає провадження загалом, включно зі способом, в який було отримано докази, враховуючи права на захист і водночас зацікавленість громадськості та потерпілих у належному притягненні особи до кримінальної відповідальності та, в разі потреби, права свідків (*«Шачашвілі проти Німеччини» (Schatschaschwili v. Germany)* [ВП], 2015 р., §§ 100-101).

Принципи, зроблені на основі сучасної судової практики

- У справі *«Аль-Хаваджа і Тагері проти Сполученого Королівства» (Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom)* [ВП], 2011 р., §§ 119-147, ЄСПЛ визначив принципи, якими потрібно керуватись у разі неявки свідка у відкрите судове засідання. Ці принципи докладніше пояснюються у рішенні у справі *«Шачашвілі проти Німеччини» (Schatschaschwili v. Germany)* [ВП], 2015 р., §§ 111-131. Їх можна узагальнено викласти так (*«Сетон проти Сполученого Королівства» (Seton v. the United Kingdom)*, 2016 р., §§ 58-59; *«Дімович проти Сербії» (Dimović v. Serbia)*, 2016 р., §§ 36-40; *«Т.К. Проти Литви» (T.K. v. Lithuania)*, 2018 р., §§ 95-96):

  (i) у першу чергу Суд повинен розглянути попереднє питання щодо наявності поважної причини для оголошення показань свідка за його відсутності, враховуючи, що за загальним правилом свідки повинні надавати показання в судовому засіданні і для забезпечення їхньої явки мають бути докладені всі розумні зусилля. Утім, відсутність поважних причин неявки свідка не може сама по собі бути вирішальним доказом несправедливості судового розгляду, хоча це залишається дуже важливим фактором, який слід брати до уваги під час оцінки справедливості судового розгляду в цілому та який може стати підставою для констатації порушення пункту 1 та підпункту «d» пункту 3 статті 6;

  (ii) типовими причинами неявки є смерть свідка чи побоювання помсти. Проте існують інші законні підстави неявки свідка в судове засідання;

  (iii) якщо свідка не було допитано на будь-якій попередній стадії провадження, оголошення показань свідка замість надання їх безпосередньо у судовому засіданні має бути крайнім заходом;

  (iv) визнання допустимим доказом показань відсутніх свідків призводить до потенційно невигідних умов для обвинуваченого, який, у принципі, під час судового розгляду кримінальної справи повинен мати ефективну можливість оскаржити доказ проти нього. Зокрема, він повинен мати можливість перевірити точність і достовірність показань свідків шляхом їх допиту в усній формі у його присутності або під час надання показань свідком, або на певній пізнішій стадії провадження;

  (v) відповідно до правила «єдиного або вирішального доказу», якщо визнання вини обвинуваченого виключно або переважно ґрунтується на показаннях свідків, яких обвинувачений не може допитати на будь-якій стадії провадження, його права на захист обмежуються надмірно;

  (vi) у цьому контексті слово «вирішальний» слід розуміти вузько як таке, що вказує на доказ такої значущості або важливості, який, вірогідно, може стати вирішальним для результату розгляду справи. Якщо неперевірені показання свідка підтверджуються іншими доказами, вирішення питання, чи є вони вирішальними буде залежати від сили підтверджуючих доказів: чим більш вагомими будуть інші обвинувальні докази, тим менше вірогідність визнання показань відсутнього свідка вирішальними;

(vii) у рішенні у справі *«Шачашвілі проти Німеччини» (Schatschaschwili v. Germany)* [ВП], 2015 р., § 116 Суд пояснив, що враховуючи, що він має встановити, чи було провадження справедливим у цілому, Суд повинен розглядати наявність достатніх урівноважувальних факторів не лише у справах, в яких показання відсутнього свідка були єдиною та вирішальною підставою для засудження заявника, а також у справах, в яких йому не вдалося встановити, чи були відповідні показання єдиними чи вирішальними, але Суд все одно був задоволений, що вони були достатньо вагомими, і визнання їх допустимим доказом могло створити перешкоди для сторони захисту;

(viii) проте, оскільки пункт 3 статті 6 Конвенції слід тлумачити у контексті загальної оцінки справедливості провадження, правило єдиного або вирішального доказу не повинно застосовуватися жорстко, включно з випадками, коли свідчення мали значну вагу та їх визнання допустимими як доказу могло створити труднощі для захисту;

(ix) зокрема у випадку, коли показання зі слів іншої особи є єдиним або вирішальним доказом проти обвинуваченого, визнання його допустимим доказом не призводить автоматично до порушення пункту 1 статті 6. Водночас якщо засудження ґрунтувалося на єдиному або вирішальному показанні відсутнього свідка, Суд має піддати провадження найретельнішому аналізу. З огляду на загрози, пов'язані з визнанням таких показань допустимим доказом, він буде дуже важливим складником для встановлення балансу та вимагатиме достатніх урівноважувальних факторів, у тому числі існування вагомих процесуальних гарантій. У кожній справі питання полягає в наявності достатніх урівноважувальних факторів, у тому числі заходів, здатних забезпечити справедливу та належну оцінку достовірності такого доказу. Це дозволить обґрунтування засудження на підставі такого доказу лише за умови, що він є достатньо достовірним з урахуванням його важливості для справи.

- Вищезазначені принципи, що стосуються відсутніх свідків, застосовуються і в інших випадках, коли обвинувачений не мав змоги оскаржити доброчесність і правдивість свідчень, включно з їх точністю та надійністю, шляхом усного допиту свідків у своїй присутності, як під час надання свідком показань, так і на більш пізній стадії провадження. Це може стосуватись:

  (i) анонімних свідчень (*«Аль-Хаваджа і Тагері проти Сполученого Королівства» (Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom)* [ВП], 2011 р., § 127; *«Асані проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Asani v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2018 р., §§ 36-37; *«Сулейман проти Туреччини» (Süleyman v. Turkey)*, 2020 р.);

  (ii) свідків, включно зі співобвинуваченими, які відмовляються свідчити в суді або відповідати на запитання захисту (*«Віджен проти Нідерландів» (Vidgen v. the Netherlands)*, 2012 р., § 42, і *«Штрассенмаєр проти Німеччини» (Strassenmeyer v. Germany)*, 2023 р., § 74, щодо співобвинувачених; *«Зіверт проти Німеччини» (Sievert v. Germany)*, 2012 р., §§ 59-61, щодо свідків);

  (iii) свідків, допитаних з використанням спеціальних механізмів допиту, наприклад у випадку, коли сторона захисту не може бути присутньою на допиті (*«Пападакіс проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Papadakis v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2013 р., § 89), або коли не має доступу до джерел, на яких базуються знання чи переконання свідка (*«Доног'ю проти Ірландії» (Donohoe v. Ireland)*, 2013 р., §§ 78 -79);

(iv) свідків, чиї свідчення мають значення лише для суворості покарання (*«Додоя проти Хорватії» (Dodoja v. Croatia)*, 2021 р., §§ 33-37).

Варті уваги приклади

- *«Аль-Хаваджа і Тагері проти Сполученого Королівства» (Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom)* [ВП], 2011 р. — відсутність свідків у зв'язку зі смертю або через страх;
- *«Шачашвілі проти Німеччини» (Schatschaschwili v. Germany)* [ВП], 2015 р. — труднощі, пов'язані з викликом свідків із-за кордону;
- *«Віджен проти Нідерландів» (Vidgen v. the Netherlands)*, 2012 р., і *«Зіверт проти Німеччини» (Sievert v. Germany)*, 2012 р. — відмова свідків надавати показання в суді;
- *«Лучич проти Хорватії» (Lučić v. Croatia)*, 2014 р. — свідки у справах про сексуальне насильство;
- *«Сулейман проти Туреччини» (Süleyman v. Turkey)*, 2020 р. — анонімні свідки;
- *«Данілов проти Росії» (Danilov v. Russia)*, 2020 р. — відсутність свідків-експертів

Повторення загальних принципів

- *«Сетон проти Сполученого Королівства» (Seton v. the United Kingdom)*, 2016 р., §§ 58-59.

Суміжні (але відмінні) теми

Свідки сторони захисту:

- Застосовуються різні міркування щодо пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 стосовно права обвинуваченого на виклик свідків захисту. За загальним правилом національні суди мають оцінювати надані їм докази, а також релевантність до справи тих доказів, які обвинувачені намагаються надати. Підпункт «d» пункту 3 статті 6 залишає оцінку доречності виклику свідків на розсуд судів, знову-таки, за загальним правилом. Це положення не вимагає виклику та допиту кожного свідка на стороні обвинуваченого; його головною метою, що визначається словами «на однакових умовах», є забезпечення повної «рівності сторін» у справі (*«Перна проти Італії» (Perna v. Italy)* [ВП], 2003 р., § 29; *«Солаков проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Solakov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2001 р., § 57; *«Муртазалієва проти Росії» (Murtazaliyeva v. Russia)* [ВП], 2018 р., § 139). Водночас можуть існувати виняткові обставини, на підставі яких Суд міг би зробити висновок, що непроведення допиту особи як свідка суперечила положенням пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції (*там само*, § 148).
- У справі *«Муртазалієва проти Росії» (Murtazaliyeva v. Russia)* [ВП], 2018 р., § 158, Суд сформулював такий трискладовий тест оцінки дотримання права на виклик стороною захисту свідка згідно з підпунктом «d» пункту 3 статті 6: (1) чи було клопотання щодо допиту свідка достатньо обґрунтованим та чи стосувалося предмета обвинувачення; (2) чи національні суди розглянули релевантність цих свідчень до справи та чи надали достатні підстави для свого рішення не допитувати свідка під час судового розгляду; і (3) чи рішення національних судів не допитувати свідка підірвало загальну справедливість провадження.

  - Що стосується першої складової, Суд постановив, що необхідно розглянути питання щодо того, чи могли свідчення вплинути на результат судового розгляду, або чи існували розумні підстави вважати, що вони посилять позицію захисту. «Достатність»

підстав для клопотань захисту щодо заслуховування свідків залежатиме від оцінки обставин справи, включно з застосовними положеннями національного законодавства, стадією та перебігом провадження, аргументацією та стратегією сторін та їхньою процесуальною поведінкою в суді (*там само*, §§ 160-161).

- Що стосується другої складової тесту, Суд пояснив, що загалом те, чи стосуються справи свідчення і чи достатні підстави, надані стороною захисту, для обставин справи, визначатиме обсяг і рівень деталізації оцінки національним судом потреби в присутності та допиті свідка. Відповідно, що вагоміші аргументи надаватиме захист, то більш пильним має бути їх розгляд і то більш переконливими мають бути аргументи національних судів у разі відмови допитати свідка на вимогу захисту (*там само*, § 166).

- Що стосується третьої складової тесту, а саме оцінки загальної справедливості, Суд підкреслив, що дотримання вимог щодо справедливого суду в кожному випадку має розглядатися з урахуванням загального перебігу провадження, а не на підставі окремого розгляду одиничного аспекту або інциденту. Попри те, що висновки з перших двох складових тесту загалом переконливо вказують на те, чи було провадження справедливим, не можна виключати, що в певних визнаних винятковими випадках міркування справедливості можуть приводити до протилежного висновку (*там само*, §§ 167-168).

Наприклад, див.:

- *«Шкоберне проти Словенії» (Škoberne v. Slovenia)**, 2024 р. — відхилення клопотання заявника про допит двох співобвинувачених як свідків після визнання ними провини;
- *«Васараб і Паулюс проти Словаччини» (Vasaráb and Paulus v. Slovakia)*, 2022 р. — відхилення національними судами клопотання заявників про виклик і допит свідків захисту без достатніх підстав;
- *«Ольга Кудріна проти Росії» (Olga Kudrina v. Russia)*, 2021 р. — відхилення клопотання заявниці про виклик до суду певних свідків захисту без достатніх підстав;
- *«Абдуллаєв проти Азербайджану» (Abdullayev v. Azerbaijan)*, 2019 р. — відмова в перегляді відеозапису сутички на судовому засіданні.

КЛЮЧОВІ ПОСИЛАННЯ З СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Провідні справи:

- *«Аль-Хаваджа і Тагері проти Сполученого Королівства» (Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom)* [ВП], №№ 26766/05 і 22228/06, ЄСПЛ 2011 р. (відсутність порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, що розглядається в поєднанні з підпунктом «d» пункту 3 статті 6, щодо першого заявника, порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, що розглядається в поєднанні з підпунктом «d» пункту 3 статті 6, щодо другого заявника);
- *«Шачашвілі проти Німеччини» (Schatschaschwili v. Germany)* [ВП], № 9154/10, ЄСПЛ 2015 р. (порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6).

Інші справи згідно з положеннями пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6:

- *«Томас проти Сполученого Королівства» (Thomas v. the United Kingdom)* (ухв.), № 19354/02, 10 травня 2005 року (неприйнятно — явно необґрунтовано);
- *«Владімір Романов проти Росії» (Vladimir Romanov v. Russia)*, № 41461/02, 24 липня 2008 р. (порушення пункту 1 статті 6, що розглядається в поєднанні з підпунктом «d» пункту 3 статті 6, через відсутність належної та достатньої можливості оскаржити заяви свідка, який не з'явився в судове засідання);
- *«Трофімов проти Росії» (Trofimov v. Russia)*, № 1111/02, 4 грудня 2008 року (порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6);
- *«Мірілашвілі проти Росії» (Mirilashvili v. Russia)*, № 6293/04, 11 грудня 2008 року (порушення пункту 1 статті 6);
- *«Ванфулі проти Росії» (Vanfuli v. Russia)*, № 24885/05, 3 листопада 2011 року (порушення підпункту «d» пункту 3 статті 6, що розглядається в поєднанні з пунктом 1 статті 6, через той факт, що обвинувальний вирок було винесено на підставі обставини, що мала вирішальне значення, на основі свідчень, які заявник не міг оскаржити);
- *«Віджен проти Нідерландів» (Vidgen v. the Netherlands)*, № 29353/06, 10 липня 2012 року (порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6);
- *«Зіверт проти Німеччини» (Sievert v. Germany)*, № 29881/07, 19 липня 2012 року (відсутність порушення пункту 1 статті 6, що розглядається в поєднанні з підпунктами «b» і «d» пункту 3);
- *«Пападакіс проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Papadakis v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, № 50254/07, 26 лютого 2013 року (порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 стосовно прав заявника на захист, які передбачають допит свідка під прикриттям);
- *«Доног'ю проти Ірландії» (Donohoe v. Ireland)*, № 19165/08, 12 грудня 2013 року (відсутність порушення статті 6);
- *«Лучич проти Хорватії» (Lučić v. Croatia)*, № 5699/11, 27 лютого 2014 року (порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6);
- *«Константінідес проти Греції» (Constantinides v. Greece)*, № 76438/12, 6 жовтня 2016 року (відсутність порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 стосовно скарги на неявку експерта на судових слуханнях);
- *«Сетон проти Сполученого Королівства» (Seton v. the United Kingdom)*, № 55287/10, 31 березня 2016 року (відсутність порушення пункту 1 статті 6, що розглядається в поєднанні з підпунктом «d» пункту 3 статті 6);

- *«Дімович проти Сербії» (Dimović v. Serbia)*, № 24463/11, 28 червня 2016 року (порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6);
- *«Асані проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (Asani v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, № 27962/10, 1 лютого 2018 року (порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 стосовно прав заявника на захист, які передбачають допит анонімних свідків і свідків, які не з'явилися в судове засідання);
- *«Буткевич проти Росії» (Butkevich v. Russia)*, № 5865/07, 13 лютого 2018 року (порушення пункту 1 статті 6 стосовно вимоги справедливості);
- *«Т.К. Проти Литви» (T.K. v. Lithuania)*, № 14000/12, 12 червня 2018 року (порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6);
- *«Муртазалієва проти Росії» (Murtazaliyeva v. Russia)* [ВП], № 36658/05, 18 грудня 2018 року (відсутність порушення пункту 1 і підпункту «b» пункту 3 статті 6 стосовно перегляду відеозапису негласного оперативного спостереження; відсутність порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 стосовно неможливості заявниці викликати та допитати в судовому процесі двох понятих);
- *«Айетулла Ай проти Туреччини» (Ayetullah Ay v. Turkey)*, №№ 29084/07 та 1191/08, 27 жовтня 2020 року (порушення пунктів 1 і 3 статті 6);
- *«Данілов проти Росії» (Danilov v. Russia)*, № 88/05, 1 грудня 2020 року (порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 стосовно права заявника на перехресний допит експертів-свідків обвинувачення);
- *«Сулейман проти Туреччини» (Süleyman v. Turkey)«Сулейман проти Туреччини» (Süleyman v. Turkey)*, № 59453/10, 17 листопада 2020 року (порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6);
- *«Кескін проти Нідерландів» (Keskin v. the Netherlands)*, № 2205/16, 19 січня 2021 року (порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6);
- *«Додоя проти Хорватії» (Dodoja v. Croatia)*, № 53587/17, 24 червня 2021 року (порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6);
- *«Штрассенмаєр проти Німеччини» (Strassenmeyer v. Germany)*, № 57818/18, 2 травня 2023 року (відсутність порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6).